

LÕUNA-EESTI DEMOGRAAFILISEST ARENGUST AASTAIL 1780—1819

H. Ligi

Eespool¹ vaatlesime Liivimaa kubermangu eesti asustusega põhjaosa demograafilist arengut, eeskätt maarahvastiku loomuliku liikumist seitsme aastakümne jooksul pärast 1710. aasta katkuepideemiat. Alljärgnev kirjutus kujutab nii kronoloogiliselt kui ka sisuliselt selle jätku. Seepärast oleks pikem sissejuhatus üleliigne. Meenutagem vaid, et 1782. a. peale korraldati ka Balti kubermangudes nn. hingeloendusi, mille tõttu on vaadeldavast perioodist üsna usaldusväärseid andmeid elanike, sealhulgas talupoegade arvu kohta aastaist 1782, 1795, 1811 ja 1816². See võimaldab antud perioodi talurahva loomuliku liikumise iseloomustamiseks kasutada ka abiellumuse, sündimuse, suremuse ja iibe üldkoefitsiente.

Alljärgneva käsitluse lähteandmed, mis on saadud meetrikaaraamatutest, sisalduvad tabelis 1.³

Ajavahemikus 1780—1784 abiellus aastas keskmiselt 2470 paari, ristiti 11 110 last, maeti 9526 surnut. Lõuna-Eesti maakihelkondades elas IV hingeloenduse järgi 260 000 inimest. Seega oli abiellumuse üldkoefitsient sel viisaastakul 0,9, sündimusel 42,8, suremuseel 37,8, iibel 5,0. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 1584, Pokrovski indeks 1,17. Eelmise viisaastakuga võrreldes tõusis abiellumiste arv 4,1, ristimiste arv 1,0% võrra. Kuna aga matuseid oli tervelt 41,6% rohkem, langes iibe 62,3% võrra. Laulatuse oli kõige rohkem (2689) 1784. a., kõige vähem (2298) — 1780. a. Sündimus oli võrdlemisi ühtlane: ristimiste arv kõikus 10 584 (1783. a.) ja 11 784 (1784. a.) vahel. Seevastu suremuses olid erinevused silmatorkavalt suured: 1784. a. maeti 7495,

¹ Vt. käesolev kogumik, lk. 1—35.

² Lähemalt: Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711—1816. — Uurimusi Läänemere maade ajaloo kohta. II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1976, vihik 371, lk. 33—101.

³ Meetrikaaraamatute säilimise kohta vt. käesolev kogumik, lk. 4—6.

Tabel 1

Laulatuste, ristimiste ja matuste arv Lõuna-Eestis
a. 1780—1819 kirikustatistika andmeid

Aasta	Laulatused		Ristimised		Matused		Loomulik iive		Tõenäoline loomulik iive kogu maakonnas
	Kihelkondades, kust andmed säilinud								
	elas maakonna pärustalupoegadest (% üldarvust)	laulatati paare	elas maakonna pärustalupoegadest (% üldarvust)	ristiti	elas maakonna pärustalupoegadest (% üldarvust)	maelt	elas maakonna pärustalupoegadest (% üldarvust)	matuste ja risti- miste vahe	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Tartumaa									
1780	93,9	731	93,9	3641	93,9	2527	93,9	1114	1186
1781	93,9	857	93,9	3369	93,9	4334	93,9	-965	-1028
1782	88,3	694	93,9	3731	93,9	2871	93,9	860	916
1783	93,9	672	93,9	3395	93,9	3544	93,9	-149	-159
1784	93,9	847	93,9	3675	93,9	2334	93,9	1241	1322
1785	84,4	583	84,4	3248	84,4	2303	84,4	945	1120
1786	89,6	679	93,8	3240	89,6	2596	89,6	390	436
1787	89,6	656	93,8	3362	93,8	3332	93,8	30	32
1788	93,8	619	93,8	2992	89,6	4126	89,6	-1315	-1468
1789	93,8	728	93,8	2987	93,8	3772	93,8	-795	-847
1790	93,8	947	93,8	3042	89,6	2439	89,6	469	524
1791	93,8	988	93,8	3632	93,8	2835	93,8	797	849
1792	93,8	954	93,8	3734	93,8	2596	93,8	1138	1213
1793	93,8	952	93,8	3659	93,8	2783	93,8	876	934
1794	93,8	756	93,8	3892	93,8	2641	93,8	1251	1334
1795	93,8	803	93,8	3546	93,8	3177	93,8	369	394
1796	93,7	935	93,7	3861	93,7	2442	93,7	1419	1514
1797	93,7	1075	93,7	3696	93,7	2647	93,7	1049	1120
1798	93,7	990	93,7	3877	93,7	3946	93,7	-69	-74
1799	83,1	842	93,7	3789	93,7	4743	93,7	-954	-1018
1800	83,1	675	93,7	3365	93,7	3503	93,7	-138	-147
1801	93,7	669	93,7	3302	93,7	3247	93,7	35	39
1802	93,7	929	93,7	3655	93,7	2392	93,7	1263	1348
1803	93,7	881	93,7	3568	93,7	2832	93,7	736	785
1804	100	1014	100	4146	100	3814	100	332	332
1805	100	991	100	4426	100	2932	100	1494	1494
1806	96,0	811	100	4008	100	2746	100	1262	1262
1807	96,0	425	100	3773	100	4664	100	-891	-891
1808	96,0	769	100	2581	100	9315	100	-6734	-6734
1809	96,0	874	100	3313	95,2	3754	95,2	-630	-662
1810	100	973	100	3841	100	2640	100	1211	1211
1811	100	920	100	3849	100	2320	100	1529	1529
1812	100	828	100	3847	100	2649	100	1198	1198
1813	100	948	100	3761	100	3449	100	312	312
1814	100	734	100	3829	100	3031	100	798	798
1815	100	784	100	3599	100	2864	100	715	715

Tabel 1 (järg 1)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1816	100	800	100	3680	100	2847	100	833	833
1817	100	791	100	3716	100	2565	100	1151	1151
1818	100	897	100	3757	100	3292	100	465	465
1819	100	1160	100	4041	100	2306	100	1735	1735
1820	100	1013	100	3970	100	2203	100	1767	1767

Võrumaa

1780	74,5	334	100	2412	65,9	1644	65,9	195	296
1781	86,8	550	86,8	2035	86,8	2157	86,8	-122	-141
1782	100	587	100	2610	100	2038	100	572	572
1783	87,0	493	100	2353	100	3210	100	-857	-857
1784	100	663	100	2870	100	1951	100	919	919
1785	100	583	100	2677	100	1623	100	1054	1054
1786	100	469	100	2358	100	2815	100	-457	-457
1787	100	483	100	2471	100	3108	100	-627	-627
1788	100	498	100	2076	100	3179	100	-1103	-1103
1789	100	662	100	2100	100	2555	100	-455	-455
1790	100	658	100	2471	100	1795	100	676	676
1791	100	691	100	2534	100	2316	100	218	218
1792	100	683	100	2786	100	1738	100	1048	1048
1793	100	595	100	2684	100	1817	100	867	867
1794	100	547	100	2733	100	2450	100	283	283
1795	100	600	100	2639	100	2406	100	233	233
1796	100	614	100	2670	100	2000	100	670	670
1797	100	747	100	2672	100	2121	100	551	551
1798	100	717	100	2998	100	3102	100	-104	-104
1799	100	552	100	2880	100	3039	100	-159	-159
1800	100	514	100	2267	100	3873	100	-1606	-1606
1801	100	522	100	2076	100	2423	100	-347	-347
1802	100	665	100	2687	100	1686	100	1001	1001
1803	100	600	100	2621	100	1803	100	818	818
1804	100	608	100	2680	100	2704	100	-24	-24
1805	100	637	100	2857	100	2161	100	696	696
1806	100	516	100	2805	100	1722	100	1083	1083
1807	100	220	100	2444	100	2836	100	-392	-392
1808	100	536	100	1473	100	7548	100	-6075	-6075
1809	100	656	100	2095	100	1938	100	157	157
1810	100	595	100	2625	100	1558	100	1067	1067
1811	100	536	100	2466	100	2137	100	329	329
1812	100	387	100	2568	100	1853	100	715	715
1813	100	564	100	2249	100	1596	100	653	653
1814	100	478	100	2379	100	1858	100	521	521
1815	100	502	100	2276	100	1834	100	442	442
1816	100	510	100	2260	100	1618	100	642	642
1817	100	497	100	2276	100	1700	100	576	576
1818	100	529	100	2383	100	1813	100	570	570
1819	100	550	100	2516	100	1555	100	961	961
1820	100	478	100	2430	100	1621	100	809	809

Viljandimaa

1780	84,6	453	95,0	2346	95,0	1619	95,0	727	765
1781	84,6	436	95,0	2267	95,0	2116	95,0	151	159
1782	84,6	466	95,0	2190	95,0	2040	95,0	150	158
1783	84,6	513	95,0	2098	95,0	2257	95,0	-159	-167

Tabel 1 (järg 2)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1784	95,0	591	95,0	2413	95,0	1648	95,0	765	805
1785	95,0	468	95,0	2515	95,0	1445	95,0	1070	1127
1786	95,0	508	95,0	2166	95,0	1636	95,0	530	558
1787	82,9	431	95,0	2302	95,0	1794	95,0	508	535
1788	82,9	306	95,0	2078	95,0	3233	95,0	-1155	-1216
1789	82,9	454	95,0	1977	95,0	2837	95,0	-860	-905
1790	83,0	573	95,0	2113	95,0	1650	95,0	463	488
1791	95,0	750	95,0	2395	95,0	1784	95,0	611	643
1792	95,0	696	95,0	2492	95,0	1813	95,0	679	715
1793	100	738	100	2427	100	2081	100	546	546
1794	100	534	100	2868	100	1654	100	1214	1214
1795	100	617	100	2428	100	2271	100	157	157
1796	100	729	100	2677	100	1383	100	1294	1294
1797	100	746	100	2726	100	1690	100	1036	1036
1798	100	799	100	3008	100	2511	100	497	497
1799	100	698	100	2886	100	2970	100	-84	-84
1800	100	585	100	2513	100	2721	100	-208	-208
1801	89,2	465	100	2500	100	2020	100	480	480
1802	89,2	569	100	2555	100	1787	100	768	768
1803	89,2	562	100	2743	100	1553	100	1190	1190
1804	77,9	540	100	2768	100	2040	100	728	728
1805	78,0	605	100	2925	100	1947	100	968	968
1806	78,1	443	100	2916	100	1804	100	1122	1122
1807	78,1	283	100	2582	100	2643	100	-61	-61
1808	78,2	511	100	1810	100	5998	100	-4188	-4188
1809	78,2	507	100	2547	100	1832	100	715	715
1810	100	574	100	2695	100	1917	100	778	778
1811	100	624	100	2580	100	1896	100	684	684
1812	100	812	100	2759	100	1783	100	976	976
1813	100	703	100	2623	100	2003	100	620	620
1814	100	567	100	2637	100	1749	100	888	888
1815	100	500	100	2551	100	1609	100	942	942
1816	100	550	100	2340	100	2086	100	254	254
1817	100	564	94,6	2494	94,6	1859	94,6	635	671
1818	100	601	94,6	2444	94,6	2026	94,6	418	442
1819	89,2	628	94,6	2656	94,6	1429	94,6	1227	1297

Pärnumaa

1780	92,7	241	92,7	1259	92,7	1142	92,7	117	126
1781	92,7	282	92,7	1261	92,7	664	92,7	597	645
1782	72,6	198	92,7	1139	92,7	878	92,7	261	282
1783	71,9	215	92,7	1190	92,7	925	92,7	265	286
1784	72,0	192	92,7	1300	92,7	654	92,7	646	698
1785	92,5	294	72,1	1054	92,5	884	72,1	452	629
1786	93,9	310	73,4	1052	93,9	723	73,4	498	678
1787	93,9	298	73,5	1030	93,9	922	73,5	371	505
1788	93,9	206	73,6	1028	93,9	1538	73,6	166	223
1789	100	316	79,8	1087	100	1766	79,8	-352	-441
1790	100	433	79,9	1217	100	1083	79,9	360	451
1791	100	468	100	1645	90,0	976	90,0	545	606
1792	100	459	100	1700	100	1059	100	641	641
1793	100	455	100	1738	100	1188	100	550	550
1794	100	323	100	1775	100	1225	100	550	550
1795	100	302	100	1672	100	1156	100	516	516

Tabel 1 (järg 3)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1796	100	465	100	1940	100,0	1296	100	654	654
1797	100	449	100	1879	100,0	1109	100	770	770
1798	100	489	100	1903	100,0	1262	100	641	641
1799	92,0	319	100	1876	100,0	1382	100	494	494
1800	100	269	100	1745	100,0	1580	100	165	165
1801	100	264	100	1616	100,0	1439	100	177	177
1802	100	391	100	1634	100,0	1069	100	565	565
1803	100	446	100	1842	100,0	1067	100	775	775
1804	100	484	100	1851	100,0	1284	100	567	567
1805	100	406	100	1964	100,0	1230	100	734	734
1806	100	286	100	1902	100,0	1005	100	897	897
1807	100	234	100	1716	100,0	1413	100	303	303
1808	100	385	100	1464	89,7	2299	89,7	-975	-1087
1809	100	359	100	1780	100	969	100	811	811
1810	100	327	100	1751	100	881	100	881	870
1811	100	391	100	1681	100	1088	100	593	593
1812	100	374	100	1860	100	1157	100	703	703
1813	100	410	100	1887	100	1026	100	861	861
1814	100	370	100	1757	100	1047	100	710	710
1815	100	384	100	1772	100	949	100	823	823
1816	100	305	100	1753	100	1076	100	677	677
1817	100	393	100	1721	100	1090	100	631	631
1818	100	463	100	1821	100	1558	100	263	263
1819	100	543	100	1933	100	1004	100	929	929
1820	100	495	100	1972	100	1027	100	945	945

Saaremaa

1780	76,3	187	85,1	910	85,1	565	85,1	345	406
1781	85,1	156	85,1	947	85,1	800	85,1	147	173
1782	85,1	181	85,1	874	85,1	903	85,1	-29	-34
1783	76,2	160	85,1	915	85,1	751	85,1	164	193
1784	76,2	180	85,1	893	85,1	552	85,1	341	400
1785	76,2	163	85,1	916	85,1	473	85,1	443	520
1786	76,1	150	85,0	898	85,0	444	85,0	454	533
1787	76,1	158	85,0	897	85,0	470	85,0	427	502
1788	76,1	121	76,1	730	85,0	626	76,1	169	222
1789	85,0	116	85,0	532	85,0	2275	85,0	-1469	-1722
1790	84,9	261	84,9	696	84,9	684	84,9	12	14
1791	84,9	260	84,9	876	84,9	525	84,9	351	414
1792	75,9	212	84,9	866	84,9	433	84,9	433	511
1793	84,8	309	84,8	957	84,8	514	84,8	443	523
1794	84,8	284	84,8	1069	84,8	570	84,8	499	588
1795	88,5	251	88,5	1157	88,5	649	88,5	508	574
1796	88,5	277	88,5	1105	88,5	510	88,5	595	674
1797	88,5	297	88,5	1159	88,5	598	88,5	561	634
1798	88,5	338	88,5	1244	88,5	876	88,5	368	416
1799	88,5	324	88,6	1238	81,9	614	81,9	572	699
1800	88,6	225	88,6	1160	81,9	907	81,9	189	231
1801	88,6	238	88,6	1225	88,6	878	88,6	347	391
1802	88,6	221	88,6	1228	88,6	490	88,6	738	833
1803	88,6	302	88,6	1165	88,6	584	88,6	581	656
1804	83,7	262	83,7	1261	83,7	762	83,7	499	596
1805	83,7	243	83,7	1250	83,7	635	83,7	615	735
1806	83,7	274	83,7	1150	83,7	913	83,7	237	283

Tabel 1 (järg 4)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1807	83,8	208	83,8	1276	83,8	863	83,8	413	493
1808	83,8	246	83,8	1133	83,8	1575	83,8	-442	-528
1809	68,0	218	83,8	1105	83,8	953	83,8	152	180
1810	68,0	254	68,0	1027	68,0	718	68,0	309	454
1811	68,0	252	68,0	1059	68,0	740	68,0	319	469
1812	68,0	192	68,0	985	68,0	612	68,0	373	548
1813	68,0	230	68,0	1064	68,0	630	68,0	434	638
1814	68,0	248	68,0	1041	68,0	747	68,0	294	432
1815	68,0	211	68,0	1023	68,0	574	68,0	449	660
1816	68,0	173	68,0	1042	68,0	555	68,0	487	716
1817	68,0	161	68,0	967	68,0	566	68,0	401	590
1818	68,0	147	68,0	859	68,0	837	68,0	22	32
1819	68,0	249	68,0	877	68,0	764	68,0	113	166
1820	68,0	277	68,0	960	68,0	687	68,0	273	402

1781. a. 10942 ja 1783. a. koguni 11216 maaelanikku. Kahel viimatinimetatud aastal oli iive Lõuna-Eestis negatiivne: matuseid oli ristimistest rohkem vastavalt 192 ja 704 võrra. Meenutagem, et varem oli suremus ületanud sündimuse vaid ühel korral — 1756. a. Pokrovski indeks oli parim (1,56) 1784. a. ja halvim (0,95) 1783. a.

Perioodi esimene aasta oli väljapaistvalt soodne Tartu-, Viljandi- ja Saaremaal. Suremus oli ülekaalus kolmes Võrumaa (Vastseliina, Urvaste, Karula) ja kolmes Pärnumaa (Pärnu, Pärnu-Jaagupi, Halliste) kihelkonnas. Nakkushaigustest esinesid kohati (Mihklis) rōuged. 1781. a. näitajad olid kõige paremad Pärnumaal, kus nii abiellumus kui ka iive olid rekordilähedased. Tartumaal oli aga suremus ajavahemiku 1712—1798 suurim ja matuste arv ületas ristimiste arvu rohkem kui 1000 võrra. Negatiivne oli iive ka Võrumaal. Suremus oli ülekaalus 20 Lõuna-Eesti kihelkonnas; enamik neist asus Ida-Eestis. Peamiseks surmapõhjuseks oli meetrikaraamatute järgi «palavikuhaigus» (*hitzige Krankheit, hitziges Fieber*); tõenäoliselt tüüfus. Sellesse haigusesse suremist tuleb ette aasta ringi, kõige enam siiski kevadel. Enamasti tabas «palavikuhaigus» täiskasvanuid. Lastehaigustest nõudsid sel aastal kõige enam ohvreid rōuged, millesse väikeses Rõngu kihelkonnas suri 153 last. Üldse oli 1781. aasta silmapaistvalt haigusterohke. Kaarmal, kus iive oli samuti negatiivne, möllasid pastori teatel «palavikuhaigus», rōuged ja düsenteeria.

1782. a. ületas suremus sündimuse ühes maakonnas (Saaremaa) ja 12 kihelkonnas (neist 5 Saare- ja 3 Viljandimaal). Lastehaigused epideemiliseks ei kujunenud; tavalisest suurem oli sel ja ka järgmisel aastal maetute hulgas täiskasvanute osakaal. Nii maeti Viljandi kihelkonnas 339 surnut, kelle hulgas oli 80

vana ja 121 tööjoolist inimest. 1783. aasta vastavad arvud olid 325, 52 ja 143. 1783. a. oli iive negatiivne Tartu- ja Viljandi-, eriti tugevasti aga Võrumaal. Nende arvel oli iive negatiivne ka Lii-vimaa Eesti osas tervikuna. Tingitud oli see suremuse tunduvalt tõusust. Peale idapoolsete kihelkondade (Lohusuu, Põlva, Rāpi-na) kannatasid eriti tugevasti Paistu ja Põide. Üldse ületas suremus sündimuse 21 kihelkonnas (51-st). Peapõhjuseks oli düsenteeria, mille levikule lõi soodsa pinna eelmise aasta halb saak ja 1783. aasta kuum suvi.

1784. aasta demograafilised näitajad olid eelmise aasta põua tõttu kesisest saagist hoolimata silmatorkavalt head. Epideemiaid peaaegu polnud, suremus oli viisaastaku madalaim ja iive (4144) üks kõrgemaid kogu XVIII saj. vältel. Suremus ületas sündimuse vaid Harglas ja Puhjas. Viimases oli 188 maetu hulgas tervelt 155 last, neist 89 suri augustist detsembrini.

Ajavahemikus 1785—1789 abiellus aastas keskmiselt 2238 paari, ristiti 10440 last, maeti 10646 surnut. Keskmise ristimise ja matuste vahe oli —206, Pokrovski indeks 0,98. Üldkoefitsient oli abiellumisel 10,2, sündimisel 38,2, suremusel 38,7. Kõige enam laulatusi (2437) oli 1789., kõige vähem (1904) — 1788. a. Sündimus oli kõrge 1785. a. (ristiti 11869 last), madal 1788. ja 1789. a. (vastavalt 9961 ja 9441). Eelmise viisaastakuga võrreldes vähenes abiellumus 9 ja sündimus 6%. Suremus tõusis ligi 12%; iive langes koguni 113% võrra. Demograafilised näitajad olid sel viisaastakul halvemad kui ühelgi eespool vaadeldul ja kogu katkujärgsest sajast aastast oli Lõuna-Eesti talurahvale veel raskem vaid XIX saj. esimese aastakümne teine pool.

Viisaastaku esimese, 1785. aasta näitajad olid erakordselt head. Sündimus lõi katkujärgse perioodi senise rekordi, suremus aga ei langenud pärisorjuse kaotamiseni enam ühelgi aastal nii madalale. Üsna loomulik, et ka iive oli rekordihõnguline. Pärast pikemat vahet jälle aasta, mil iive oli positiivne kõikides kihelkondades. Et aga kõnesolev aasta polnud tervikuna siiski kaugeltki nii soodus, kui esimesel pilgul tundub, näitab laulatuste arvu järsk tagasimineku. Et enamik pulmi peeti aasta viimastel kuudel, kajastub just laulatuste arvus kõige otsesemalt sama aasta saak. Ebasoodsa talve tõttu oligi 1785. aasta rukis nigel. Mõisate arveraamatud sunnivad (erinevalt kubernerite aruandeist) arvama, et peamise toiduvilja saagikus oli sel aastal pärisorjuse kaotamise eelse poolsajandi madalaim. Rukkinappust kompenseeris mõnel määral suhteliselt korralik suviviljasaak. Ootuspäraselt mõjutas 1785. aasta halb saak tugevasti järgmise aasta sündimust ja suremust: esimene langes 11%, teine tõusis ligi 17%. Iive moodustas eelmise aasta omast vaid 39%. Kui Pärnu- ja Saaremaal oli iive koguni kõrgem kui 1785. a., siis teistes maakondades langes see järsult. Võrumaal ületas matuste arv 19% võrra ristimiste arvu. Iive oli negatiivne 11 kihelkonnas

(50-st), neist asusid viis Võru- ja viis Tartumaal. Kõige suurem oli suremuse ülekaal siiski Helmes, seejärel Urvastes ja Karulas. Surmapõhjustest seisab sel aastal kindlalt esikohal düsenteeria, mis suvekuudel eriti ägedalt möllas kagupoolsetes kihelkondades. Epideemiatele lõi soodsa pinna toitlusolude halvenemine 1786. aasta kehva saagi tagajärjel. Mõisate arveraamatute järgi jättis jällegi eriti soovida rukis. Paremaks ei kujunenud ka 1787. aasta lõikus. Sel aastal tõusis pisut sündimus, eriti aga suremus. Iive jäi napilt positiivseks vaid läänepoolsete maakondade arvel. Tartumaal ületas sündimus veidi suremuse. Võrumaal oli viimane 25% võrra esimesest suurem. Negatiivse iibega kihelkondi oli 15 (51-st); peale Tarvastu paiknesid nad kõik Tartu- ja Võrumaal. Eriti suur oli suremuse ülekaal Karulas, kus matuseid oli üle kahe korra rohkem kui ristimisi; ja Rõuges. Suremus oli lõunapoolsetes kihelkondades eriti kõrge aasta esimesel poolel. Nii suri Rõuges ainuüksi märtsis-aprillis 211 inimest. Peamised surmapõhjused: *rindtõbbi*, *pallav tõbbi*, lastel ka *lätse* ja *herne*. Kohati aga tõusis suremus just viimastel kuudel. Nii langes Laiusel sel aastal maetud 256 surnust novembri ja detsembri arvele 104; viimastest 67 olid alla 15 aasta vanused lapsed.

Kui juba kahel äsjavaadeldud aastal Lõuna-Eesti talurahvas kannatas raskesti viljanappuse läbi, siis kaks järgmist (1788. ja 1789.a.) oli tõelised ikaldus- ja nälja-aastad. Kujukalt avaldub see demograafilistes näitajates. 1788. aasta laulatuste arv oli ajavahemiku 1763—1806 madalaim. Eriti suur oli tagasimineku Pärnu-, Viljandi- ja Saaremaal. Sündimus langes 8%. Suremus tõusis samal ajal kõigis maakonnis (eriti Viljandi- ja Pärnumaal) ning ületas tervelt 38% võrra sündimuse. 33 kihelkonnas (48-st) oli iive negatiivne. Nende hulgas olid kõik Võru- ja Viljandimaa ning peaaegu kõik Tartumaa kihelkonnad (erandiks Kambja ja Võnnu). Eriti raske oli olukord lõunapoolsetes kihelkondades (Karula, Hargla, Sangaste, Karksi, Jämaja). Ainus positiivse iibega maakond oli Saaremaa. 1789. aasta näitajad olid (peale abiellumuse) eelmise aasta omadest veel halvemad. Matuste arv ja suremuse ülekaal sündimuse üle olid ajavahemiku 1711—1807 rekordilised. Iive oli negatiivne küll kõigis maakondades, kuid kolmes idapoolses (eriti Võrumaal) oli suremuse ülekaal tublisti väiksem kui eelmisel aastal. Asjaolu, et mandri- maakondades oli abiellumus 1789. a. vaadeldava viisaastaku kõrgeim, näitab, et selle aasta jooksul olukord mandril paranes. Saaremaal (nagu ka Hiiumaal) oli 1789. aasta lausa katastroofiline. Maakonna umbes 33 000 maaelanikust suri sel aastal ligi 2700 (eelmisel aastal vaid 737); matuste arv ületas ristimiste arvu tervelt 1722 võrra. Sündimuse üldkoefitsient oli Saaremaal kõnesoleval aastal 19, suremuse oma 81. Nende näitajate kõrval kahvatub isegi 1808. aasta. Laulatusi oli vähem kui kunagi

pärast 1752. aastat. Kõige rängem oli see aasta Jämajas, Muhus ja Põidel, kus suremus ületas sündimuse vastavalt 5,7, 5,6 ja 4,6 korda. Kogu Lõuna-Eestis oli 1789. a. vaid seitse positiivse iibega kihelkonda (Palamuse, Kambja, Võnnu, Põlva, Viljandi, Väandra, Saarde). Maarja-Magdaleena, Rannu, Rõuge, Urvaste ja Karula kihelkonnas oli iive neljandat aastat järjest negatiivne. Suremus hakkas tõusma veebruaris ja kulmineerus enamikus kihelkondades aprillis-mais. Kui idapoolsetes maakondades langes suremus uue lõikuse saabudes normaalsele tasemele, siis Saaremaal püsis ta kõrgena ka suve teisel poolel. Surmapõhjused seisid esikohal ikaldus- ja nälja-aastate alalised saatjad — tüüfus ja düsenteeria. Meetrikaraamatutes (Torma, Kihelkonna) on mõnikord mainitud ka näljasurmajuhtumeid, ehkki mõisnikud ja pastorid eelistasid tavaliselt välja pakkuda teisi surmapõhjusti.⁴

Ajavahemikus 1790—1794 abiellus aastas keskmiselt 3059 paari, ristiti 11763 last, mäeti 8583 surnut; keskmine ristimiste ja matuste vahe oli 3180, Pokrovski indeks 1,37. Eelmise viisaastakuga võrreldes tõusis abiellumus 36,7 ja sündimus 12,7%, suremus langes 19,4%. Demograafilised üldkoefitsiendid olid järgmised: abiellumus 11,4, sündimus 43,5, suremus 31,5, iibel 12,0. Viisaastak oli Lõuna-Eesti maarahvale XVIII saj. teisel poolel üks soodsamaid. Sellele on omane kõrge abiellumus ja sündimus, suhteliselt madal suremus, kõrge loomulik iive.

1790. a. tõusis abiellumus neljas maakonnas. Saaremaal oli laulatusi koguni rohkem kui kahel eelmisel aastal kokku. Väike langus ilmnis vaid Võrumaal. Eelnenud rasked aastad peegeldusid sündimuses, mis oli kõigis maakondades viisaastaku madalaim. Ehkki suremus jäi alla viisaastaku keskmisele (Tartumaal viisaastaku madalaim, Saaremaal kõrgeim), jäi loomulik iive viisaastaku keskmisest 34% väiksemaks. Keskmisest pisut kõrgem oli iive Võrumaal. Saaremaal aga ületas ristimiste arv matuste oma vaid 14 võrra. Iive oli negatiivne 11 kihelkonnas (50-st), neist kõige enam Kaarmal. Aasta teisel poolel suri rohkesti lapsi. Nii mäeti Kambjas sellal 204 inimest, neist 168 last. Põhjuseks oli kohati juba eelmise aasta lõpul vallandunud rõuge-taud. Et 1790. aasta sellele vaatamata suremuse poolest silma ei paista, on peale 1789. aasta suhteliselt hea lõikuse tingitud veel kõrgest suremusest neljal eelmisel aastal. Siiski ületas Maarja-Magdaleena kihelkonnas suremus viiendat, Tartu-Maarjas, Vastseliinas, Paistus, Jämajas ja Ansekülas kolmandat aastat järjest sündimuse. Mõisate arveraamatud, aga ka kuberneride

---

⁴ Torma pastor F. G. Asrerus on 20. veebruaril surnud Tarakvere talupoja Tiida Reino Tomase kohta märkinud: «Räägiti, et ta suri nälga, millest ma ka alamkorrakohtusse teatasin. Tarakvere mõis aga kinnitas, et ta sai leiba, läks aga kange külmaga välja ja suri teel». ENSV RAKA, f. 1265, nim. 3, s. 1, l. 182).

aruanded lubavad väita, et 1790. a. oli nii tali- kui ka suvivilja- saak silmapaistvalt hea, ehkki suvi oli külm ja vihmane.

1791. a. sõlmiti üle 3300 abielu, milline arv on ajavahemiku 1712—1797 suurim. Järsult (14%) tõusis sündimus. Kuna aga suremus oli Võru- ja Tartumaa arvel viisaastaku kõrgeim (maeti 8900 inimest), jäi loomulik iive keskmisest 17% väiksemaks. Eelmise aasta omast oli ta aga 27% kõrgem. Suhteliselt suurem oli iive Pärnumaal, väiksem Võrumaal. Negatiivne oli ta vaid viies kihelkonnas (Räpinas, Harglas, Urvastes, Võnnus, kolmandat aastat järjest Mihklis).

1792. a. abiellumus veidi langes (laulatusi 3172 paari). Viisaastaku keskmisest oli see arv siiski pisut suurem. Eelmise aasta suur abiellumus tingis katkujärgse 80 aasta rekordilise sündimuse — ristiti üle 12100 lapse. Et suremus oli XVIII saj. kahe viimase aastakümne madalamaid (matuste arv jäi alla 8000), oli loomulik iive viisaastaku kõrgeim — ristimiste ja matuste vahe oli üle 4100. Viies kihelkonnas (Palamuse, Puhja, Rõngu, Helme ja Saarde) ületas suremus siiski sündimuse.

Soodne oli demograafiline areng ka 1793. a. Abiellumus püsis üldiselt eelmise aasta tasemel, langedes märgatavalt vaid Võru- ja tõustes Saaremaal (suurim laulatuste arv pärast 1711. aastat). Sündimus vähenes veidi — teatava languse Viljandimaal kompenseeris rekordiline ristimiste arv Saaremaal. Matuseid oli ca 8% rohkem kui eelmisel aastal, mistõttu loomulik iive oli 17% väiksem kui 1792. a. Negatiivne oli iive Sangastes, Tarvastus (rõuges) ja Saardes.

1794. a. oli laulatuste arv 1790-ndate aastate madalaim — 2545. Põhjus oli ilmselt sama mis Eestimaal — põuast tingitud napp saak.⁵ Kõrge abiellumus eelnenud soodsatel aastatel ei lasknud sündimusel langeda. Vastupidi — ristimiste arv oli 1794. a. suurem kui ühelgi varasemal aastal — 12800. Sündimus tõusis kõigis maakonnis, eriti tunduvalt aga Viljandimaal. Võrumaa arvel suurenes mõnevõrra suremus, kuid loomulik iive (3969) ületas viisaastaku keskmise siiski 21% võrra. Kõvasti alla keskmist oli iive Võrumaal, seevastu Viljandimaal ristiti lapsi rohkem kui ühelgi varasemal katkujärgsel aastal. Suremus ületas sündimuse vaid Rõuges ja Hallistes.

Ajavahemikus 1795—1799 abiellus aastas keskmiselt 3127 paari, ristiti 12693 last, maeti 10273 surnut; keskmine ristimiste ja matuste vahe oli 2420. Pokrovski indeks 1,24. Eelmise viisaastakuga võrreldes tõusis nii laulatuste kui ka ristimiste ja matuste arv (vastavalt 2,8 ja 20%). Loomulik iive vähenes tervelt 26% võrra. Demograafilised üldkoefitsiendid: abiellumus 11,1, sündimus 45,1, suremus 36,5, iive 8,6.

⁵ Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782—1858). Tallinn, 1973, lk. 196.

1795. a. tõusis abiellumiste arv 2669-ni, kuid jäi ometi kaugetult väiksemaks kui järgmisel neljal aastal. Eelmise aasta madala abiellumuse tõttu langes ristimiste arv taas alla 12 000. Et suremus Viljandi- ja Tartumaa arvel (rõuged) tõusis (ligi 10% võrra); vähenes loomulik iive üle kahe korra ja jäi ka viisaastaku keskmisest 23% madalamaks. Negatiivne oli iive kümnes kihelkonnas (Torma, Lohusuu, Puhja, Tartu-Maarja, Sangaste, Räpina, Vastseliina, Karula, Pilistvere, Viljandi, Tarvastu). Viljasaigid olid nii sellel kui ka kolmel järgmisel aastal head või rahuldavad.

1796. a. tõusis abiellumus viisaastaku keskmiseni. Sündimus jäi sellest küll veidi maha, kuid ületas eelmise aasta taseme kõrgis maakonnis peale Saaremaa. Ehkki kohati jätkusid 1795. a. alanud rõuged, langes suremus kolme idapoolse maakonna arvel tunduvalt (matuste koguarv ligi 7900) ning oli madalam kui eelnenud kümnel aastal. Iive muidugi mõista tõusis — ristimiste arv ületas matuste arvu rohkem kui 4800 võrra. Viimane arv oli katkujärgse perioodi suurim kuni 1819. aastani; Viljandimaal jäi see 1796. a. püstitatud iibe rekord ka pärisorjuse kaotamise aastal ületamata. Kuid selgi eriti soodsal aastal leidis kihelkond, kus iive oli, tõsi küll üsna napilt, negatiivne — Urvaste.

1797. a. ületas laulatuste arv esmakordselt pärast 1711. aastat 3400 piiri. Võrumaal jäigi see aasta rekordiliseks. Sündimus vähenes õige veidi, suremus tõusis ligi 7%. Peamiselt selle arvel langes loomulik iive 14% võrra, kuid jäi siiski kõrgeks — ristimisi oli 4111 võrra rohkem kui matuseid. Pärnumaal oli iive kõrgem kui ühelgi varasemal katkujärgsel aastal. Negatiivne oli iive vaid Põlvas. Võrdluseks olgu toodud, et Eestimaal ei ületanud suremus 1797. a. üheski kihelkonnas sündimust ja iive oli kubermangus ajavahemiku 1782—1858 suhteliselt suurim.⁶

1798. a. oli abiellumus ajavahemiku 1712—1819 suurim — laulatati 3443 paari. Eriti agaralt sõlmiti abielusid sel aastal kolmes läänepoolses maakonnas; Tartu- ja Võrumaal oli laulatusi veidi vähem kui eelmisel aastal. Enneolematult kõrge oli ka sündimus — ristiti üle 13 400 lapse. Viimane arv jääb maha vaid 1805. aasta vastavast näitajast. Võru- ja Viljandimaal jäigi 1798. aastale perioodi rekord — kummaski küündis ristitute arv 3000-ni. Kuna aga matuste arv järsult tõusis, ulatudes üle 12 000, oli iive tagasihoidlik, Tartu- ja Võrumaal koguni negatiivne. Suremus ületas sündimuse 15 kihelkonnas (51-st). Peale Suure-Jaani paiknesid need kõik Tartu—Viljandi joonest lõuna pool. Kõige raskemini kannatas Puhja, kus suremus oli sündimusest suurem peaaegu kaks korda.

1799. a. langes laulatuste arv jälle 3000-st allapoole. Eriti suur oli langus Võru- ja Pärnumaal. Eelmise aastaga võrreldes

⁶ Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil, lk. 198.

vähenes mõnevõrra ka ristimiste arv. Siiski ulatus see üle 13 000, tänu millele kõnesolev aasta omandab kohe viie kõrgeima sündimusega aasta hulgas. Suremus tõusis niigi halva 1798. aastaga võrreldes kõigis maakonnis peale Saaremaa veelgi ja ületas viisaastaku keskmise tervelt 23% võrra. Eriti rängalt kannatas Tartumaa, kus matuste arv tõusis esmakordselt üle 5000; veel rohkem suri maarahvast seal ainult 1808. a. Valdav enamus maetutest olid lapsed. XVIII saj. viimastel aastatel oli laste suremus erakordselt suur peaaegu kogu Lõuna-Eestis. Üheks põhjuseks oli seekord eriti pikaleveninud röugeepideemia. Alanud 1795. a. idapoolsetes kihelkondades (väikeses Lohusuu kihelkonnas suri röugetesse 68 last), kulmineerus taud reas kihelkondades (Karula, Põlva, Kursi, Puhja, Rannu, Põlva jt.) 1798. a. Kõige suurem oli röugetesse suremine siiski 1799. ja 1800. a. Kohati saavutas taud haritipu aga alles 1801. a. (Otepääl suri röugetesse 52, Rāpinas 74, Saardes 35 last), mil ta üldiselt hakkas vaibuma. Kõne all olevail aastail nõudsid rohkesti ohvreid ka teised lastehaigused. Nii suri 1800. aasta märtsis-aprillis Kihelkonnal 40 last leetritesse, hiljem veel paljud tüsistusena järgnenud kopsupõletikku. Kuna suremus tõusis tollal kõikjal peaaesjalikult just laste arvel, ei saa selle peapõhjuseks lugeda 1799. ja 1800. aasta halba saaki. Näib, et nimetatud aastaid ei tule siiski lugeda päriselt ikaldus- ja nälja-aastate hulka, nagu seda varem kirjanduses tehtud.⁷ Selles suunas kõnelevad küll mõned kirjeldavad allikad, kuid nii kubermanguvalitsuse kui ka mõisate saagiandmed seda ei kinnita.

Kuid tulgem tagasi 1799. aasta iibe juurde. Suure suremuse tõttu Tartumaal oli iive ka Lõuna-Eestis kokkuvõttes negatiivne. Suremus oli ülekaalus 24 kihelkonnas (52-st). Nende seas polnud muide ainsatki Saare- ega Pärnumaa kihelkonda. Saaremaal oli 1799. a. iive koguni rekordiline. Seevastu Viljandimaal oli sündimus ülekaalus vaid Suure-Jaani, Viljandi ja Kolga-Jaani kihelkonnas, Tartumaal — Kursis ja Kodaveres, Võrumaal — Põlvas, Rāpinas ja Rõuges. Teistest rohkem kannatasid sel aastal Tartu-Maarja, Sangaste ja Otepää.

Ajavahemikus 1800—1804 abiellus aastas keskmiselt 2746 paari, ristiti 12 000 last, maeti 9973 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 2027, Pokrovski indeks 1,20. Laulatusi oli 12, ristimisi 5 ja matuseid 3% vähem kui eelmisel viisaastakul; iive vähenes 18% võrra. Demograafilised üldkoefitsiendid: abiellumus 9,7, sündimus 42,1, suremus 35,0, iive 7,1. 1800. a. jätkus abiellumuse vähikäik kõigis maakonnis. Esmakordselt pärast 1789. aastat langes laulatuste arv alla 2500. Järsult (13%) langes sündimus, seda eeskätt Võru- ja Tartumaa arvel. Viimases vähenes

⁷ Kahk J. Rahutused ja reformid. Tallinn, 1961, lk. 169, 171; Vahtre S. Ilmastikuoludest Eestis, lk. 79—80 ja joonis 4.

tublisti ka suremus; Võrumaal aga tõusis see tunduvalt. Lõpptulemusena ületas matuste arv ristimiste arvu tervelt 1565 võrra. Saare- ja Pärnumaal oli iive siiski positiivne. Suremus oli seekord ülekaalus tervelt 26 kihelkonnas. Nende hulgas olid kõik Võrumaa kihelkonnad peale Hargla, samuti Emajõeest lõuna pool asuvad Tartumaa kihelkonnad. Negatiivne oli iive ka Viljandi- ja Pärnumaa lõunapoolsetes kihelkondades (peale Saarde) ning lisaks veel Pelistveres, Kolga-Jaanis ja Saaremaalt ainsana Kärilas. Pole kahtlust, et 1800. aasta demograafilisi näitajaid on tunduvalt mõjutanud eelnenud kehvad saagid.

1801. a. langes abiellumus eriti madalale — laulatati vaid 2290 paari. Vähenemine toimus täies ulatuses Tartu- ja Viljandimaa arvel. Abiellumuse languse tings nähtavasti eelmistest aastatest nigelam rukkisaak; põhjuseks oli õitsemisaegne ränk öökülm vastu 1. juunit. Suvivili õnnestus küll suhteliselt hästi. Et abiellumus oli madal juba eelmisel aastal, langes ka sündimus; viisaastaku keskmisest jäi ta maha 9%. 1800. aastaga võrreldes vähenes küll tunduvalt ka suremus, kuid viisaastaku keskmisest oli ta ikkagi 3% suurem. Ristimiste arv ületas pärast kaheaastast vaheaega jälle matuste arvu, ehkki vaid 759 võrra. Võrumaal jäi iive suremuse suurest langusest hoolimata negatiivseks, Tartumaal olid sündimus ja suremus peaaegu võrdsed. Negatiivse iibega kihelkondi oli 18, neist 15-s oli suremus ülekaalus ka eelmisel aastal. Puhjas, Rannus, Tartu-Maarjas, Võnnus ja Karulas oli iive negatiivne neljandat, Rõngus, Sangastes; Otepääl, Kanepis ja Vastseliinas kolmandat aastat järjest. Viimane kannatas kõige enam — suremus ületas sündimuse 2,6 korda.

1802. a. oli abiellumus üle kahe aasta jälle normaalne. Sama võib öelda sündimuse kohta, mis eelmise aasta vähesest abiellumusest hoolimata ületas viisaastaku keskmise. Suremus oli aga ajavahemiku 1785—1819 madalaim. Rõugeid peaaegu ei olnud. Silmapaistvalt kõrge oli iive — neljandat korda pärast katku ületas ristimiste arv matuste arvu rohkem kui 4500 võrra. Saaremaal oli aga iive suurem kui ühelgi teisel katku ja pärisorjuse kaotamise vahelisel aastal. Pärast seitsmeteistkümneaastast vaheaega oli iive jälle kord kõigis kihelkondades positiivne.

1803. a. püsis abiellumus endisel tasemel, sündimus aga tõusis pisut tänu Pärnu- ja Viljandimaale. Suremus suurenes Tartu- ja Saaremaal ning 6% võrra ka kokkuvõttes. Iive oli eelmise aastaga võrreldes väiksem, ainult Pärnu- ja eriti Viljandimaal tõusis ta tublisti. Suremus ületas sündimuse vaid Tartu-Maarja ja Võnnu kihelkonnas.

1804. a. sõlmiti rohkem abielusid kui ühelgi teisel aastal ajavahemikus 1799—1818; seda Tartu-, Viljandi- ja Pärnumaa arvel. Sündimus oli viisaastaku suurim — ristiti peaaegu 13000 last. Eriti silmapaistev oli tõus Saaremaal, kus sündide arv oli varem

ainult 1798. a. ulatunud veidi üle 1400; nüüd aga ristiti koguni üle 1500 lapse. Matuste arv suurenes kõigis maakondades, eriti kolmes idapoolses ja ulatus 10750-ni. Põhjuseks oli järjekordne røugeepideemia. Iive langes eelmise aastaga võrreldes peaaegu poole võrra ja oli Võrumaal jälle negatiivne. Suremus oli ülekaalus üheksas, peamiselt Kagu-Eesti kihelkonnas (Põltsamaa; Maarja-Magdaleena, Puhja, Nõo, Tartu-Maarja, Võnnu, Räpina, Vastseliina, Rõuge). Viljasaagid olid sellel nagu ka kahel eelmisel aastal rahuldavad.

Ajavahemikus 1805—1809 abiellus aastas keskmiselt 2541 paari, ristiti 11687 last, maeti 13420 surnut. Keskmise ristimise ja matuste vahe oli 1733, Pokrovski indeks 0,87. Laulatasi oli 7%, ristimisi 4% vähem, matuseid aga tervelt 35% rohkem kui eelmisel viisaastakul. Demograafilised üldkoefitsiendid: abiellumus 9,1, sündimus 41,8, suremus 48,1, iive 6,3.

1805. a. oli demograafiline areng erakordselt soodne. Sõlmiti rekordilähedane arv abielusid — 3100. Sündimus — ristiti 13660 last — oli 109 aasta pikkuse ajajärgu kõrgeim. Kõigis maakondades oli sündimus ühtlaselt kõrge, rekordiline küll ainult Pärnumaal. Suremus oli kõigis maakondades madalam kui eelmisel aastal, kuid matuste arv küündis siiski üle 9000. Kuigi røuge-
taud jätkus, oli iive siiski kõrge — ristimisi oli 4627 võrra matustest rohkem. Veel kõrgem oli iive olnud vaid 1796. a. Ainus kihelkond, kus suremus ületas sündimuse, oli Karula.

1806. a. demograafilised näitajad ei ole oluliselt halvemad eelmise aasta omast. Tõsi, abiellumus langes tervelt 18% võrra, ainsana ületas eelmise aasta taseme Saaremaa. Mõnevõrra (5%) langes ka sündimus; kõige tuntavam oli langus Tartumaal. Suremus langes aga veel rohkem (üle 8%), tingitud oli see røuge-
taudi vaibumisest mandrimaakondades; Saaremaal seevastu suurenes suremus märgatavalt. Mandrimaakondade arvel iive isegi tõusis veidi. Negatiivne oli see ainult Pöidel; tasakaalus olid sünnid-surmad Kaarmal. Rukkiikaldus⁸ kajastus 1806. a. vaid abiellumuses.

1807. a. laulatati vaid 1506 paari, seega poole vähem kui tavaliselt. Veel vähem oli laulatasi viimati olnud 1751. a. Võru- ja Tartumaal oli abiellumuse tagasimineku eriti suur, Saaremaal seevastu üsna väike. Sündimus langes nelja mandrimaakonna arvel 8%, seevastu Saaremaal oli ta koguni kõrgem kui ühelgi varasemal aastal pärast katku. Suremus tõusis kõigis mandrimaakonnas järsult; maeti ca 12600 surnut, seega vaid pisut vähem kui 1800. a. Kolmes idapoolses maakonnas oli iive negatiivne; ka terves Lõuna-Eestis ületas matuste arv ristimiste arvu 548 võrra. Iive oli negatiivne 26 kihelkonnas. Nende hulgas olid kõik Tartumaa kihelkonnad peale Kursi, Nõo ja Võnnu, samuti

⁸ Vahtre S. Ilmastikuoludest Eestis, lk. 84.

teiste mandrimaakondade lõunapoolsed kihelkonnad. Saaremaal oli suremus ülekaalus maakonna idaosas — Muhus ja Põidel. Kõige enam ohvreid nõudsid sel aastal «rinnatõbi», millesse suri eriti palju lapsi, ja suvel alanud düsenteeria. 1807. a. ikaldus taas rakis ja põua tõttu ka suvivili.

Kahele ikaldusaastale järgnenud katastroofilisest 1808. aastast on kirjanduses suhteliselt palju juttu olnud, rohkem küll Eestimaa andmetele tuginedes. Abielusid sõlmiti sel aastal märksa rohkem kui kahel eelmisel aastal — 2667, järelikult isegi rohkem kui vaadeldaval viisaastakul keskmiselt. Teiste näitajate taustal tundub suhteliselt kõrge abiellumus esimesel pilgul üsna ootamatuna. Kui aga meenutada, et enamasti abiellusid talupojad ikka aasta viimastel kuudel, muutub asi arusaadavamaks. 1808. aasta rahuldav lõikus lõpetas näljahäda ja võimaldas pulmi pidada ka neil, kes eelmistel halbadel aastatel laulatuse edasi lükkasid. Sündimus seevastu langes isegi kehva 1807. aastaga võrreldes tervelt 28% võrra, selline sündimuse langus oli vaadeldaval ajajärgul ainulaadne. Veel vähem ristiti lapsi viimati 1763. a. Näljahäda kõrval oli selle põhjuseks erakordselt madal abiellumus eelmisel aastal. Kõige enam läks sündimus tagasi Võrumaal, kus ristimiste arv ulatus vaevu pooleni harilikust. Matuseid oli 27 300, seega tavalisest umbes kolm korda rohkem. Kõige suurem oli suremus Võrumaal, kõige väiksem Saaremaal. Suure suremuse peapõhjuseks oli muidugi näljahäda, mis lõi soodsa pinna mitmesuguste epideemiatega levikule. Viimastest on esikohal kõhutüüfus ja düsenteeria (meetrikaraamatuis: *das Nervenfieher, verbunden mit der Ruhr*). Kevadel olid laialt levinud leetrid, sarlakid ja läkakõha, millesse suri rohkesti lapsi. Mõnikord mainitakse nälga ka otsese surmapõhjusena. Nii on Avinurme 108-st maetust nälga surnud 9 inimest, neist 7 last. Matuste arv ületas ristimiste oma 18 612 võrra. Pokrovski indeks oli Lõuna-Eestis 0,32, Eestimaal aga 0,70. Seega pääses Põhja-Eesti märksa kergemini. Kõige enam kannatasid Võrumaa, kus Pokrovski indeks oli 0,20, Viljandimaa (0,25) ja Tartumaa (0,28); märksa parem oli olukord Pärnu- ja Saaremaal, kus Pokrovski indeks oli vastavalt 0,57 ja 0,72. Iive oli negatiivne kõigis kihelkondades, välja arvatud Audru, Tõstamaa, Pärnu-Jaagupi ja Kärla; Kaarmal oli suremus sündimusega võrdne. Suremuse ülekaal sündimuse üle oli eriti suur lõunapoolsetes kihelkondades. Kuid kõige masendavamaks kujunes olukord Karulas, kus muide ajavahemikus 1786—1808 oli tervelt 12 negatiivse iibega aastat. Karula meetrikaraamatust loeme 1808. aasta kohta: «Nii suur ei ole siin suremus kunagi olnud. Aasta esimesel poolel suri 800 inimest ja 15. märtsil ootas suruajal 36 puusärki».⁹

1808. aasta viljasaak oli rahuldav; 1809. aasta oma koguni

⁹ ENSV RAKA, f. 1 297, nim. 2, s. 4, l. 365.

hea. See kajastus selgesti 1809. aasta demograafilistes näitajates. 1809. a. laulatati Lõuna-Eesti maakihelkondades 2895 paari, milline arv oli XIX saj. kahe esimese aastakümne üks suuremaid. Ristiti küll vaid pisut rohkem kui 11 000 last; ajavahemikus 1791—1819 oli sündimus väiksem ainult 1808. a. Suremus vähenes see-eest peaaegu kolm korda, kõige enam Võru- ja Viljandimaal. Tänu sündimuse suurele ülekaalule Pärnu- ja Võrumaal oli iive kokkuvõttes positiivne. Kõige enam ületas matuste arv ristimiste arvu Tartumaa idapoolsetes kihelkondades (Torma, Laiuse, Võnnu). Oma osa oli siin rõugetel, millesse suri Võnnus 68, Põlvas 100 last. Tuli ette ka näljasuremajuhutumeid: Äksis näiteks aasta esimese viie kuu jooksul kuus. Tormas murdsid hundid 28, Lohusuus 4 last. Iive oli negatiivne 16 kihelkonnas (53-st).

Ajavahemikus 1810—1814 abiellus aastas keskmiselt 2769 paari, ristiti 12 251 last, maeti 8540 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 3711, Pokrovski indeks 1,43. Demograafilised üldkoefitsiendid: abiellumus 9,9, sündimus 43,6, suremus 30,4; iive 13,2. Sündimus oli sel viisaastakul väga ühtlane — suurima ja väikseima sündimusega aasta ristimiste arvu vahe oli ainult 400. Ka suremus oli erakordselt stabiilne — matuste arv püsis 8000—9000 piires.

1810. a. langes abiellumus pisut võrreldes 1809. aastaga; kuid oli siiski viisaastaku keskmisest kõrgem. Sündimus tõusis kõigis maakonnis märgatavalt; ristiti kokku 12 422 last. Et suremus langes peaaegu 8000-ni, oli iive silmapaistvalt kõrge. Kohati möllasid rõuged: Karksis suri neisse 92, Kolga-Jaanis 43, Pilistveres 66 last. Suremus ületas sündimuse siiski vaid Kärlas. Viljasaak oli sel ja ka järgmisel aastal võrdlemisi hea.

1811. a. püsis abiellumus eelmise aasta tasemel (Pärnu- ja Viljandimaal tõus, mujal langus). Ristimiste arv oli pisut alla viisaastaku keskmist (eriti Võru- ja Viljandimaal). Suremus tõusis (ca 6%) ja küündis viisaastaku keskmiseni. Iive jäi viisaastaku keskmisest madalamaks. Suremus ületas sündimuse vaid Vastseliinas ja Urvastes.

1812. a. laulatati 2683 paari, seega 3% vähem kui viisaastaku keskmine. Erakordselt vähe abielusid sõlmiti Võrumaal: viimase poolsajandi vältel oli seal abiellumus veel väiksem ainult 1807. a. Seevastu Viljandimaal oli laulatusi rohkem kui ühelgi teisel aastal ajavahemikus 1712—1819. Sündimus oli viisaastaku keskmisest veidi kõrgem, suremus madalam. Iive oli eelmise aasta omast suurem kõigis maakonnis peale Tartumaa, negatiivne oli see ainult Karulas.

1813. a. oli abiellumus vaadeldava perioodi suurim — sõlmiti 2963 abielu. Eestimaal seevastu oli abiellumus sel aastal madalseisus. Sündimus langes veidi kõigis maakonnis peale Pärnumaa ja oli viisaastaku madalaim, suremus seevastu Tartumaa arvel kõrgeim. Rõngus nõudis kevadel rohkesti ohvreid «rinnahaigus»;

millesse märtsist maini suri 66 last. Tõenäoliselt on tegu läkakõhaga — surid enamasti alla 7 aasta vanused lapsed. Aasta teisel poolel langes eriti Tartumaal palju lapsi rõugete ohvriks. Äksis suri neisse 75, Kambjas 78, Võnnus 120, Helmes 79, Tarvastus 93 last. Negatiivne oli iive 10 kihelkonnas (Lohusuu, Äksi, Kursi, Rõngu, Kambja, Võnnu, Räpina, Põltsamaa, Tarvastu, Helme).

1814. a. laulatati 2514 paari, seega oli abiellumus viisaastaku madalaim. Eriti tagasihoidlikult abielluti sel aastal Tartumaal. Sündimus tõusis veidi, suremus langes rõugete taandumise tõttu, kuid iive jäi siiski viisaastaku keskmisest madalamaks. Negatiivne oli iive vaid kolmes kihelkonnas (Lohusuu, Puhja, Audru). Eestimaal seevastu oli 1814. aasta õige halb — peamiselt düsenteeria ja tüüfuse levikust tingituna oli seal iive negatiivne.¹⁰

Viljasaagid olid meie andmeil kõigil veel aastal vähemalt rahuldavad. Küll aga pidi demograafilist arengut negatiivselt mõjutama sõda (nakkushaiguste levik, rekordiline nekrutivõtmine 1812. a., küüdid jne.).

Ajavahemikus 1815—1819 abiellus aastas keskmiselt 2682 paari, ristiti 11905 last, maeti 8470 surnut. Keskmine ristimiste ja matuste vahe oli 3435, Pokrovski indeks 1,41. Laulatusi ja ristimisi oli 3%, matuseid ligi 1% vähem kui eelmisel viisaastakul; iive langes 7% võrra. Demograafilised üldkoefitsiendid: abiellumus 9,3, sündimus 41,3, suremus 29,4, iive 11,9.

1815. a. olid abiellumus ja sündimus väiksemad kui viimasel viiel aastal, kuid lähedased viisaastaku keskmistele. Suremus seevastu oli märksa madalam. Rõugeid peaaegu ei esinenud, kuid tavalisest rohkem ohvreid nõudis «rinnatõbi», kohati ka tüüfus. Suremus oli kõrgem kui eelmisel aastal ja ületas sündimuse Otepää, Nõo, Tartu-Maarja, Kanepi ja Helme kihelkonnas.

1816. a. abiellumus ja sündimus veidi langesid, suremus seevastu tõusis 4% võrra, esmajoones Viljandimaa arvel. Rõuged andsid end tõsiselt tunda vaid Otepääl ja Vastseliinas (neisse suri vastavalt 44 ja 36 last). Kevadel suri palju lapsi leetritesse. Iive oli negatiivne seitsmes kihelkonnas (Helme, Tarvastu, Viljandi, Suure-Jaani, Nõo, Kambja ja Põlva). Saak oli sel aastal rahuldav või isegi hea.

1817. aasta näitajad on väga lähedased 1815. aasta omadele. Suremus ületas sündimuse Vastseliina, Pärnu ning taas Tarvastu kihelkonnas. Üle mitme aasta on kohati surmapõhjusena olulisel kohal jälle rõuged, mis hakkasid hoogu võtma aasta viimastel kuudel. Viljandis suri neisse 61, Tarvastus 56 last.

1818. a. oli abiellumiste ja laulatuste arv suurem kui viisaastaku eelmistel aastatel. Erandiks oli Saaremaa, kus abiellumus oli viimase 30, sündimus 22 aasta madalaim. Kõikides, eriti läänepoolsetes maakondades tõusis tunduvalt matuste arv, üle-

¹⁰ Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmell, lk. 204.

tades viisaastaku keskmise ligi 20% võrra ja küündides esmakordselt pärast 1808. aastat jälle üle 10 000. Suure suremuse põhjustasid eeskätt rõuged. Puhjas suri 291 inimest, neist 230 last. 14 kihelkonnas (Laiuse, Kodavere, Puhja, Rannu, Rõngu, Hargla, Pilistvere, Audru, Tõstamaa, Kihnu, Halliste, Muhu, Jaani ja Anseküla) oli iive negatiivne.

Erakordselt head on viisaastaku viimase, 1819. aasta demograafilised näitajad. Abiellumiste arv (3321) on XIX saj. esimese kahe aastakümne suurim, ristimiste arv (12 606) jääb pisut maha vaid 1805. ja 1806. aasta omast. Ainult Saaremaal oli sündimuse peaaegu sama madal kui eelmisel aastal. Suremus (7586 matust) oli viimati veel madalam 1785. a. Teistest maakondadest erines jällegi Saaremaa, kus suremus oli peaaegu sama kõrge kui 1818. a. Iive (5020) oli katkujärgse perioodi suurim. Kihelkonnal ja Kärlas oli see siiski negatiivne, Muhus olid sündid-surmad tasakaalus. Maakonnarekordid püstitati sel aastal küll ainult Viljandi- ja Pärnumaal; Võrumaa tippmark pärineb 1768., Tartumaa 1762., Saaremaa 1805. aastast. Viljasaagid olid pärisorjuse kaotamise aastal nii kirjeldavate kui ka statistiliste allikate järgi kogu maal väga head.

Eelnevast selgub, et XVIII saj. kaks viimast ja XIX saj. kaks esimest aastakümnet olid Lõuna-Eesti talurahvale demograafilises plaanis tunduvalt ebasoodsamad kui ajavahemik 1711—1780. Kui S. Vahtre eeskujul⁴¹ lugeda «mustadeks» aastateks neid, mil suremus ületas sündimuse vaadeldavas piirkonnas tervikuna, siis selliseid oli kaheksa (1781, 1783, 1788, 1789, 1799, 1800, 1807 ja 1808); Eestimaal oli niisuguseid viis. Eriti mustad olid Lõuna-Eestis aastad 1789 ja 1808, mil suremus oli ülekaalus kõikides maakondades; Eestimaal oli selliseks vaid 1808. a. «Õnnelikke» aastaid, mil sündimus oli ülekaalus kõikides kihelkondades, oli Lõuna-Eestis vaid kaks (1785 ja 1802), Eestimaal viis (1793, 1794, 1797, 1810, 1811).

Piirkondlikud erinevused demograafilises arengus olid Lõuna-Eestis hoopis suuremad kui Eestimaal. Kui seal ületab suremus sündimuse kõikides kihelkondades 4—5 aastal, siis Saaremaal ja Pärnumaal oli selliseid aastaid vaid kolm, Viljandimaal aga seitse, Tartu- ja Võrumaal koguni 12. Eriti rängad olid kahes viimases maakonnas 1780-ndad aastad. Võrumaal näiteks on ajavahemikus 1781—1789 vaid kolm positiivse iibega aastat. Kurb rekord kuulub aga Karula kihelkonnale: 40 aastast oli seal 16 negatiivse iibega. Karula oli ka muide ainus maakihelkond terves Eestis, kus vaadeldud 40 aasta jooksul pastoritel oli rohkem tegu matmise kui ristimisega. Kihelkondi, kus vähemalt igal neljandal aastal oli iive negatiivne, korjub viie maakonna peale 18: Karula (16), Urvaste, Tartu-Maarja ja Puhja (15), Vastseliina (14),

⁴¹ Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil, lk. 220.

Rõuge ja Tarvastu (13), Maarja-Magdaleena, Rannu, Rõngu, Võnnu ja Helme (12), Räpina, Aksi, Sangaste ja Paistu (11), Kanepi ja Otepää (10). Kõigil aastatel positiivne oli iive vaid Väandra kihelkonnas.¹²

Демографилise arengu piirkondliku eripära üksikasjalikum käsitus ei mahu aga käesoleva artikli raamidesse. Autor loodab selle küsimuse juurde edaspidi tagasi tulla.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ В ЮЖНОЙ ЭСТОНИИ В 1780—1819 ГГ.

Х. Лиги

Резюме

В опубликованной десять лет назад работе автор следил за динамикой крестьянского населения Южной Эстонии на основе материалов IV—VII-ой подушных ревизий. В данной статье рассматривается естественное движение сельского населения эстонской половины Лифляндской губернии за сорок лет до отмены крепостного права на основе церковных метрических книг. Последние сохранились далеко не полностью; пробелы данных восполнены при помощи интерполяции. Данные, характеризующие демографическое развитие, приведены в тексте по пятилеткам. Так как в ревизских сказках содержатся весьма достоверные данные о количестве крестьян в 1789, 1795, 1811 и 1816 гг., для характеристики демографического развития приведены также общие коэффициенты брачности, рождаемости, смертности и прироста. Автор пытается также выяснить факторы, определившие естественное движение сельского населения. Оказывается, что демографическое развитие шло в данный период весьма скачкообразно.

Восемь раз (т. е. в каждый пятый год) смертность превысила рождаемость. Особенно тяжелыми были годы 1789 и 1808, когда прирост населения был отрицательным во всех уездах. Лишь дважды (в 1785 и 1802 г.) рождаемость превышала смертность во всех 52 южно-эстонских приходах. Весьма значительными были местные различия в демографическом развитии. Так, в Сааремаа и Пярнумаа смертность превысила рождаемость лишь трижды, в Вильяндимаа таких годов было 7, в Тартумаа и Вырумаа — даже 12. Особенно тяжелыми были в Юго-восточной Эстонии 1780-ые годы. В Вырумаа было лишь 3 года, когда прирост населения был положительным. Автор пришел к выводу, что географические аспекты демографического развития заслуживают в дальнейшем специального изучения.

¹² Võimalik küll, et põhjuseks on matuste alaregistreerimine selles metsa-kihelkonnas; pealegi pole sealt andmeid terves Eestis eriti suure suremusega 1808. aastast.

ÜBER DIE DEMOGRAPHISCHE ENTWICKLUNG IN SÜDESTLAND VON 1780 BIS 1819

H. Ligi

Zusammenfassung

Die Dynamik der Zahl der Bauernschaft Südestlands aufgrund der ersten Seelenrevisionen ist vom Autor andernorts behandelt worden. Im vorliegenden Beitrag wird die natürliche Bewegung der Bauernschaft im Laufe von vier Jahrzehnten, die der Abschaffung der Leibeigenschaft vorangingen, anhand der Kirchenbücher verfolgt. Da die letzten nicht in allen Kirchspielen vollständig erhalten geblieben sind, wurden die Lücken mit Hilfe von Interpolierung geschlossen. Die Angaben, die die demographische Entwicklung kennzeichnen, sind im Text je nach Jahrfünften gegeben. Da dank den Seelenrevisionslisten glaubwürdige Angaben über die Zahl der Bauernschaft von Jahren 1782, 1795, 1811 und 1816 der zu untersuchenden Periode vorhanden sind, wurden für die Kennzeichnung der natürlichen Bewegung der Bauernschaft auch die gesamt-koeffizienten der Heiraten, der Geburten, der Sterblichkeit und des Bevölkerungszuwaches gebraucht. Ebenso wurde ein Versuch unternommen, die Faktoren festzustellen, die diese Entwicklung jedes Jahr beeinflusst haben. Die Zahlenangaben zeigen, dass die demographische Entwicklung Südestlands in der zu untersuchenden Periode bedeutend ungünstiger verlief als in der Zeitspanne 1711—1780. Insgesamt in acht Jahren gab es in ganz Südestland einen Sterblichkeitsüberschuss. Besonders schwer waren die Jahre 1789 und 1808, als in allen fünf Kreisen Südestlands die Sterblichkeit überwog. Es gab nur zwei «glückliche Jahre», (1785 und 1802) mit dem Geburtenüberschuss in allen Kirchspielen. Die Unterschiede in der demographischen Entwicklung zwischen verschiedenen Gebieten Estlands waren auffallend gross. Während auf der Insel Saaremaa und im Kreis Pärnu nur in drei Jahren die Zahl der Todesfälle die der Geburten überstieg, gab es im Kreis Viljandi 7 und in den Kreisen Tartu und Võru sogar 12 Jahre mit dem Sterblichkeitsüberschuss. Besonders schwer waren in den beiden letzten Kreisen die achtziger Jahre des 18. Jahrhunderts. Im Kreis Võru gab es in der Zeitspanne von 1781 bis 1789 nur drei Jahre mit dem Bevölkerungszuwachs. Aufgrund der genannten Angaben kann man behaupten, dass die Besonderheiten der demographischen Entwicklung in verschiedenen Gebieten Estlands einer weiteren, ausführlicheren Behandlung bedürfen.